

مخطوطات عربی در سن پترزبورگ^۱

■ دکتر انس خالدوف

(آکادمی تحقیقات شرقی سن پترزبورگ^۲ - روسیه)

■ ترجمه: حسین علینقیان^۳

کارشناس ارشد ادبیات عرب، پژوهشگر و مترجم

ژنرال سوختلین در سال ۱۸۲۸م از مسجد شیخ صفی اردبیل در ایران مغلوب انتقال یافته است.^۴

پاره‌ای از این نسخه‌ها نیز توسط سپاه روس در سال ۱۸۲۹م در شرق ترکیه به غنیمت درآمده که مربوط به مسجد احمد در اخسنا و مسجد بایزید در ارض روم بوده است. برخی از نسخه‌ها از داغستان انتقال یافته و برخی نیز توسط خسرو میرزا (سفیر ایران) که برای صلح به پترزبورگ آمده اهدا شده است. برخی نیز در سال ۱۸۳۰م از شهر ادرنه ترکیه خریداری شد. بیشترین نسخه‌های این مجموعه در شمار نسخه‌های معمولی و شایع هستند.

۲- مجموعه شماره ۹۲۱ (مجموعه مارسل)؛ توسط ورثه جان مارسل (شرق‌شناس فرانسوی ۱۷۷۶ - ۱۸۵۴م) خریداری شده است. وی مخطوطات عربی را در مدت اقامتش در مصر به همراه سپاه ژنرال بناپارت در سال‌های ۱۷۹۸ - ۱۸۰۱م جمع‌آوری کرده بود. بیشتر نسخه‌ها به صورت برگ‌های جدا و پراکنده در مصاحف مختلف با جلد سفید هستند و قبلاً در مسجد عمروبن عاص نگهداری می‌شده است.

۳- مجموعه شماره ۹۴۷ (مجموعه خانکوف)؛ توسط دیپلمات روسی نیکولای خانکوف (۱۸۱۹ - ۱۸۷۸م) که برای خرید مخطوطات به قفقاز و ایران و افغانستان رفته بود جمع‌آوری شده است. کتابخانه عمومی روسیه بیشترین مجموعه او را در سال ۱۸۶۴م خریداری کرد. برخی از آنها از نوادند؛ برای مثال به زبان عربی بخشی از کتاب «الاوراق ابوبکر محمد صولی» که در آن خلافت واثق، متوکل و منتصر را گزارش کرده موجود است. نیز کتاب «میزان الحکمه فی العلوم» از ابوالفتح عبدالرحمن خازنی که جزء فعالان خراسان در زمان سلطان سنجر سلجوقی در آغاز قرن ششم هجری / دوازده میلادی بوده است. خانکوف خصوصیات کتاب‌شناختی نسخه را اینگونه نوشته:

N. Khaiiko FF. Analysis and extracts of kitab mizan al-hikma: The book of the balance of wisdom. Journal of the Am. Or. Soc., Vol, 1859, pp. 1-28.

۴- مجموعه شماره ۹۴۶ (مجموعه فرکوویچ)؛ توسط

شهر پترزبورگ به عنوان پایتخت جدید دولت روسیه تزاری در ساحل خلیج فنلاند در دریای بالتیک ساخته شد و پایتختی آن از آغاز قرن هجده تا سال ۱۹۱۸م دوام یافت.^۵ در خلال این دوره گنجیه‌های گرانبها و متنوعی در این شهر گردآوری شد. از میان آنها آثار دستی، هنری و نگارشی مربوط به بلاد اسلامی یافت می‌شود. بسیاری از مکتوبات ورقی و غیرورقی به زبان عربی موجود است.

چهار مؤسسه ذیل به جمع‌آوری کتاب‌ها، نسخه‌ها و اسناد به زبان‌های شرقی و حفظ و صیانت و بررسی آنها اهتمام دارند:

- ۱- کتابخانه عمومی سلطنتی از سال ۱۸۱۴م.
- ۲- موزه آسیایی از سال ۱۸۱۸م.
- ۳- کتابخانه بخش آموزشی وزارت خارجه از سال ۱۸۲۳م.
- ۴- کتابخانه دانشکده شرق‌شناسی دانشگاه پترزبورگ از سال ۱۸۵۵.

دیر هنگامی است که فهرست نسخه‌های عربی دانشگاه پترزبورگ به یاری مرکز فرهنگ و تراث ماجد در دبی انتشار یافته است. در سال ۱۹۱۹م مجموعه سابق وزارت خارجه به موزه آسیایی انتقال یافت. در اینجا صرفاً به دو مؤسسه خواهیم پرداخت:

اول: کتابخانه ملی روسیه (کتابخانه عمومی سلطنتی قبلی و کتابخانه عمومی سالتیخوف - شچدرین^۵ در دوره سوسیالیستی)^۶.

مخطوطات این کتابخانه در قالب (مجموعه‌ها) نگهداری می‌شود. نسخه‌های عربی در هفت مجموعه قرار دارند:

۱- مجموعه شماره ۹۲۳ (مجموعه اصلی)؛ این مجموعه شامل تمام مخطوطات شرقی است که از سال ۱۸۰۵ تا انتشار فهرست آن در سال ۱۸۵۲م وارد کتابخانه شده است.

نسخه‌های عربی آن ۲۴۷ عدد است. برخی از این نسخه‌ها قبلاً در تملک ب. دیوروفسکی مؤسس خزانه مخطوطات و اولین مدیر آن بوده است. وی سال‌ها در شهرهای اروپایی مانند پاریس و رُم اقامت گزیده و نسخه‌ها را از بازارها خریداری می‌کرده است و برخی نیز توسط مهندس فرولوف اهدا شده و برخی دیگر توسط

**دیر هنگامی است که فهرست
نسخه‌های عربی دانشگاه پترزبورگ
به یاری مرکز فرهنگ و تراث ماجد در
دبی انتشار یافته است**

دو مجموعه از اشعار برخی «یمنی‌ها»، «کشف الاسرار عن حکم الطیور» و «الازهار» از ادیب مقدسی در قرن هفتم هجری، «قرآن مکتوب در مدینه منوره» در سال ۹۸۲ هـ «تحفه الاذکیاء باخبار بلاد روسیا» از محمد عیاد طنطاوی مدرس دانشگاه پترزبورگ که در سال ۱۸۶۱م در آنجا وفات یافت.

۷- مجموعه شماره ۱۱۹۵ (مجموعه باغچه سرای)؛ در سال ۱۹۷۶م از موزه شهر باغچه‌سرای در قدیم انتقال یافته است. این مجموعه شامل بیش از ۶۰ نسخه کتاب آموزشی در نحو، منطق و فقه بوده که در مدارس این ناحیه و به‌ویژه در مدرسه مشهور زنجری استفاده می‌شده است.

تمامی دست‌آوردهای این کتابخانه از مخطوطات عربی معادل ۲۴۱ سند است که فهرست آنها در سال ۱۹۷۸م انتشار یافت. همچنین ۲۸۸۶ نسخه با تکراری‌های آن و تعداد ۱۵۰۰ مجلد که فهرست کامل آن تحت نظارت این قلم تهیه شده که هنوز انتشار نیافته است.

دوم: موزه آسیایی (آکادمی مطالعات شرقی شاخه فرهنگستان علوم) لنینگراد - پترزبورگ.

این مؤسسه به خزانه اصلی مخطوطات شرقی در پترزبورگ و تمامی روسیه مبدل گشته است. پیش از سال ۱۸۱۸م در فرهنگستان علوم پترزبورگ تعداد اندکی مخطوطات اسلامی جمع‌آوری شده بود که پس از افتتاح موزه آسیایی به آنجا انتقال یافت. به نظر می‌رسد نسخه‌های گرانبها یا نادری در بین آنها نبوده؛ گرچه محتوا و کمیّت آنها هنوز مشخص نشده است. شاید حدود ۳۰ مجلد بوده و اندکی از آنها به زبان عربی بوده است. در سال ۱۸۱۹م و ۱۸۲۵م مجموعه با اهمیتی به موزه آسیایی وارد شد که داستان آن بدین قرار است:

ج.ل. روسو کنسولگر فرانسه در بلاد شام بود و سال‌ها در شهرهای آن همچون حلب، دمشق، حماه، حمص و جز آن اقامت داشته و مخطوطات عربی، فارسی و ترکی را جمع‌آوری کرده بود و پس از بازنشستگی از سر نیاز پیشنهاد فروش آنها را به حکومت فرانسه داد ولی پاسخی دریافت نکرد چه فرانسه در آن زمان (پس از طرد ناپلئون) شکست خورده، درمانده و فقیر بود.

برخی از بزرگان پترزبورگ پس از شنیدن این خبر موضوع خرید را با حکومت روسیه در میان گذاشته و پس از پی‌گیری و پافشاری به نتیجه مثبت رسیدند. از این رو ۷۰۰ مجلد (که ۴۵۰ جلد آن عربی است) و نیز ۲۰ مجموعه تألیف که بخشی از آن

کتابدار یهودی ابراهیم فرکوویچ (۱۷۸۷ - ۱۸۷۵م) که به قرم، قفقاز، فلسطین، شام و مصر سفر کرده بود جمع‌آوری شد. در این مجموعه ده‌ها سند و کتب عربی در زمینه ادب فولکلوریک، فلسفه و نحو یافت می‌شود. با اینکه برخی از آنها با حروف عبری نگاشته شده‌اند، محققان ثابت کرده‌اند ادبیات فولکلوریک عربی مکتوب در اوراق تقریباً ۵۰۰ برگ و شامل ۶۰ تألیف و قطعه است.

۵- مجموعه شماره ۹۰۷ (المخطوطات العربیه، سلسله جدید)؛ به این مجموعه نسخه‌های دیگری که دزدانه بدست آمده اضافه شده است:

الف) نسخه‌ها و اسنادی که شندرف^۸ آلمانی (که مناطق سینا، فلسطین و مصر را در سال ۱۸۵۸ زیارت کرده) فروخت. بیشتر این مجموعه نسخه‌های مسیحی و از میان آن دو نسخه از قرن نهم میلادی است که از قدیمی‌ترین مخطوطات تاریخ‌دار عربی به‌شمار می‌روند.

ب) نسخه‌هایی که از مناطق طاشقند، سمرقند و بخاری اشغالی توسط ژنرال کافمن در سال ۱۸۷۶م ارسال شد.

ج) نسخه‌های ارسالی توسط هاینس در همان سال.
د) نسخه‌هایی که بورویری اسپینسکی رئیس گروه مسیحی روسیه اعزامی به خاور نزدیک جمع‌آوری کرده و در سال ۱۸۸۳م اهدا کرده است.

ه) نسخه‌ها و اسنادی که ولادیمیر اسمیرنوف^۹ طی مسافرت به ترکیه عثمانی فراهم و در سال ۱۸۹۳م اهدا کرد.

و) اسنادی که قسیس رومی (اتونین) طی مسافرت به شام و فلسطین و مصر فراهم و آنها را در سال ۱۸۹۹م اهدا کرد.

ز) اسنادی که در سال ۱۹۱۹م توسط شخصی به نام دنزس فروخته شد.

ح) نسخه‌های خطی عربی که از داغستان و آذربایجان توسط کامای (یا تامایف) از باکو در سال ۱۹۳۹م فروخته شد.

۶- مجموعه شماره ۱۱۲۵ (مجموعه کراچکوفسکی)؛ توسط شرق‌شناس روسی ایگناتی کراچکوفسکی (۱۸۸۳ - ۱۹۵۱م) جمع‌آوری شده بود. در این مجموعه ۶۰ نسخه عربی و ۸ مجموعه که برخی تألیفات عربی را دربردارد موجود است. بیشتر این نسخه‌ها هدیه همدرسان و دوستان وی بوده است و مابقی توسط خود یا همسرش از بازارهای کتاب پترزبورگ خریداری شده بجز چهار مخطوط که در مسافرتش به بیروت در سال ۱۹۱۰م خریده بود. از نسخه‌های قابل توجه این مجموعه: دو نسخه از «دیوان متنبی»،

**تمامی دست‌آوردهای
این کتابخانه از
مخطوطات عربی
معادل ۲۴۱ سند است
که فهرست آنها در
سال ۱۹۷۸م انتشار
یافت. همچنین ۲۸۸۶
نسخه با تکراری‌های
آن و تعداد ۱۵۰۰
مجلد که فهرست
کامل آن تحت نظارت
این قلم تهیه شده
که هنوز انتشار نیافته
است**

به زبان عربی بود به موزه آسیایی اضافه شد و مجموعه روسو اساس بخش عربی و اسلامی مخطوطات موزه آسیایی شد. در این مجموعه ده‌ها دیوان شعر و کتاب در ادبیات، تاریخ، جغرافیا، تفسیر، حدیث، فقه، طب و ... موجود است؛ در این میان نسخه‌های نادری همچون «دیوان ابن قزمان»، کتاب «المنازل و الدیار» از اسامه بن منقذ، «دیوان‌های جریر، علقمه، ابوتام، بختری، کشاجم، متنبی، و اواء دمشقی، ابن حمدیس و نیز کامل میرد» و «نثر الدرایی» و «مقامات حریری» (مصور و مذهب)، «تاریخ مکه المشرفه» از ازرقی و «تاریخ الخلفاء» (مجهول) و نسخه‌ای قدیمی از «الکتاب الیمینی عقبی»، «نخبة الدهر» از شمس الدین دمشقی و «الاراجیز الثلاثه ابن ماجه»، برخی تالیفات ابوبکر محمد رازی و «القانون فی الطب» ابوعلی سینا موجود است. شرق‌شناسان پترزبورگ در تحقیقات عربی و اسلامی خود به نسخه‌هایی از این مجموعه استناد کرده‌اند.

پس از این مرحله ۱۷۰ دست‌آورد جداگانه که در بین آنها مخطوطات عربی منفرد و مجموعه‌های کوچک و بزرگ و بسیار نادر موجود بوده به موزه آسیایی یا انستیتو مطالعات شرقی در لنینگراد - پترزبورگ راه یافت. اینها از راه‌های مختلفی فراهم آمدند از جمله:

الف) هدایای تزار روسی و نزدیکان و اعیان دولت و کارمندان او و شرق‌شناسان و برخی مسلمانان روسیه و گروه‌های خارجی؛
ب) خرید از بازارهای غربی و شرقی؛
ج) غصب و مصادره در جنگ‌های پیروزمندانه؛
د) استنساخ برخی مؤلفات از کتابخانه‌های خارجی به درخواست محققان.

در نتیجه موزه یادشده در این اواخر شمار بسیاری از اسناد و مخطوطات و بیشتر از مخطوطات عربی در اختیار داشت که طی دو قرن در دسترس روس‌ها قرار گرفته بود. یادکرد جزئی تمام این دست‌آوردها مورد توجه ما نیست، در اینجا به رئوس این دست‌آوردها با ذکر تعدادی از مخطوطات عربی آن اشاره می‌کنیم:

- روزنبرگ پنج نسخه عربی را از جزیره تنیدوس ترکیه در سال ۱۸۱۹م انتقال داد.

- رئیس آکادمی علوم اواروف مصحفی را در سال ۱۸۲۰م اهدا کرد.

- سفیر روسی پوتینوف از قسطنطنیه کتابی پراهمیت در امور جنگی را در سال ۱۸۳۴ به موزه ارسال داشت.

- میچرسکی (دارای رتبه) در سال ۱۸۳۵م نسخه‌ای از الجزایر اهدا کرد.

- جابا (شرق‌شناس) در سال ۱۸۳۵م هشت نسخه از ازبیر ارسال کرد.

- هدایای افرین (۱۷۸۲ - ۱۸۵۱م) اولین مدیر موزه که شامل ۴۴ مجلد بوده ضمن اینکه فرزند او رودلف افرین برای موزه سه جلد از «عقدالجمان عینی» و هشت مجلد از «الرسائل الدرزیه»

را در سال ۱۸۳۸م از مصر خریداری کرد.

- نیکولای خانکوف (یادشده) مابقی اسناد جمع‌آوری شده از ماوراءالنهر و خراسان را که شامل ۱۷ ورق (جلد سفید) از «مصاحف» و ۷ کتاب خطی بوده به موزه اهدا کرد.

- موزه آسیایی از باقی‌مانده آذربایجانی در سال ۱۸۵۲م هفت مخطوط را بدست آورد. از دومین مدیر موزه در سال ۱۸۶۱ دو مخطوط؛ از پیرزیرین (پروفیسور غازانی) در سال ۱۸۹۳م دو مخطوط؛ از فائز خانوف دانشمند تاتاری ساکن پترزبورگ در سال ۱۸۶۷م بیست مخطوط؛ از گراف در سال ۱۸۶۷م پنج مخطوط، از دیتیل در سال ۱۸۷۱م یک مخطوط و از گوتوالد (استاد دانشگاه غازان) در سال ۱۸۷۱م چهار مخطوط را بدست آورد.

- ژنرال کاوومن در سال ۱۸۷۴م پنج نسخه از ماوراءالنهر ارسال کرد.

- در سال ۱۹۸۰م وصول ۲۰ مخطوط از ماوراءالنهر توسط کوهن به ثبت رسیده. در سال ۱۸۹۳م تعداد ۸ مخطوط از کوارچ (تاجر کتاب در لندن)؛ در سال ۱۸۹۵م تعداد ۴۹ مخطوط از دو محقق به نام رادلوف و بولوتسوف؛ در سال ۱۹۰۱م خرید ۳۱ مخطوط عربی از میرکبایف (تاجر بخارایی)؛ در سال ۱۹۰۴م تعداد ۱۱ مخطوط توسط فرانکف؛ سال‌های ۱۹۰۷ - ۱۹۱۳ تعداد ۶۳ مخطوط از بوغد اتوف (دیپلمات در ایران)؛ ۵۰ مخطوط از زالمن عضو آکادمی و مدیر موزه؛ همچنین ۶ مخطوط از گولینچف از مصر؛ ۳۹ مخطوط از روزن (محقق مشهور در علوم عربی و اسلامی)؛ در سال ۱۹۱۰م از ترکستان شرقی یا چین غربی تعداد ۳ مخطوط عربی ارسالی توسط پتروفسکی دیپلمات؛ و از همان بلاد تعداد ۴ مخطوط در سال ۱۹۱۰ توسط عضو آکادمی اولدنبرگ ارسال شد. همچنین توسط بوسیلیوف ۱۲ مخطوط از ماوراءالنهر ارسال شد. به این صورت تا سال ۱۹۱۵م تعداد مخطوطات موجود در موزه به حدود ۸۰۰ رسید.

در سال‌های بعد به دنبال اعزام نماینده موزه ولادیمیر ایوانف به بخارا به قصد خرید مخطوطات تعداد آنها افزایش یافت. در اواخر سال ۱۹۱۵م بیش از هزار مجلد را به موزه وارد کرد. ۵۵۵ نسخه آن عربی و یا مجموعه‌هایی حاوی نسخه‌های عربی است. برخی نیز از نوادرنند همچون «تجارب الامم مسکویه» و کتاب «فی تراجم الزهاد» از عبدالسلام اندرسفانی. در نواحی ترکیه شرقی که به اشغال سپاه روسی درآمده بود در سال‌های ۱۹۱۶ و ۱۹۱۷م مخطوطات جمع‌آوری شد و تعداد ۹۱۵ مخطوط عربی به موزه ارسال شد. برخی از این تعداد به صورت (مجموعه) است. پس از انقلاب در سال ۱۹۱۹م به دستور مقامات جدید صوفیه دو مجموعه که قبلاً به صورت مستقل بود به موزه انتقال یافت. مجموعه اول، مجموعه تزار که در قصر او (شتوی) بوده و توسط گرگوریوس چهارم اسقف انطاکیه در سال ۱۹۱۳م (به مناسبت جشن‌ها) اهدا شده بود. این مجموعه دارای ۳۸ مخطوط عربی است که بیشتر آنها مسیحی بوده و دارای نسخه‌های نادر هم

مجله «آفاق الثقافة والتراث»، ۱۷/۵، ربيع الثاني ۱۴۱۸/اغسطس ۱۹۹۷م.

2. saint petersburg

3. Alinaqian1352@yahoo.Com

۴. پترزبورگ (شهر شب‌های سفید) در ۱۷۰۳ بنیان گذاشته شد. در منتهی‌الیه غرب روسیه و در شرق خلیج فنلاند قرار گرفته است. ۶۰۷ کیلومتر مربع وسعت دارد. بنای شهر سنت پترزبورگ به فرمان پتر کبیر آغاز شد که می‌خواست پایتخت جدیدش پنجره‌ای رو به اروپا باشد. در سال ۱۹۲۴ پس از درگذشت لنین نام این شهر به لنینگراد تغییر یافت و در سال ۱۹۹۱ مجدداً نام سنت پترزبورگ به آن بازگردانده شد. نام نویسندگان بزرگ روسیه: تولستوی، سالتیخوف، شچدرین، گانچاروف و... با این شهر در ارتباط است. به علت نزدیکی این شهر به قطب شمال در تابستان شب‌های سفید سنت پترزبورگ یکی از پرچادبه‌ترین ویژگی‌های این شهر به‌شمار می‌رود چون خورشید تنها برای چهار ساعت غروب می‌کند. بافت تاریخی شهر به خاطر اهمیت تاریخی و میراث معماریش از سال ۱۹۹۰ در فهرست میراث جهانی یونسکو ثبت شده است. این شهر با بیش از ۱۱ شهر مهم و تاریخی جهان خواهرخوانده است از جمله با اصفهان در ایران.

فهرست کامل

مخطوطات عربی

آکادمی در سال

۱۹۸۶م انتشار یافت

که لیست الفبایی

تمام محصولات موزه

و آکادمی با اشاره به

شماره‌های مخصوص

هر نسخه در آنجا

موجود است

5. sailykov-schedrin

۶. این کتابخانه نخستین و مهم‌ترین کتابخانه عمومی در روسیه به‌شمار می‌رود. تأسیس آن در ایام حکومت کاترین در سن پترزبورگ رخ داد. بنای این کتابخانه که از سال ۱۷۹۵ آغاز شده بود در سال ۱۸۱۴ به اتمام رسید. نخستین مجموعه این کتابخانه شامل کتاب‌هایی است که در جنگ با هلند از آن کشور به روسیه منتقل شده است. این کتابخانه که به کتابخانه سالتیخوف شچدرین نیز معروف است در دهه ۱۹۹۰ کتابخانه ملی روسیه نام گرفت و تا پیش از این تاریخ کتابخانه‌ای عمومی محسوب می‌شد. مجموعه آن در سال ۲۰۰۰ شامل ۱۳/۶۳۳/۱۰۰ جلد کتاب و جزوه است و کل مواد کتابخانه‌ای آن (کتاب، نشریه، نسخه خطی، میکروفیلم و ...) به ۳۲/۵۵۶/۳۰۰ نسخه می‌رسد. (دایره‌المعارف کتابداری و اطلاع‌رسانی ج ۱، زیر نظر عباس حرّی).
۷. دکتر مرعشی نجفی (حفظه الله) پیرامون نسخه‌های مسجد شیخ صفی می‌نویسد:

«بیشترین نسخه‌های نفیس و گرانبه‌های فارسی و عربی این مجموعه (سالتیخوف شچدرین) از کتب خطی موقوفه مرقد شیخ صفی الدین اردبیلی در شهرستان اردبیل است که در زمان جنگ ایران و روسیه (عصر تزارها) به سال‌های ۱۸۲۵ تا ۱۸۲۸ از محل فوق سرقت شده و به این کتابخانه منتقل شده است. فهرست نسخه‌های سرقت‌شده را عارف رمضان فهرست‌نگار و کتاب‌شناس بخش نسخه‌های خطی انستیتو نسخه‌های خطی جمهوری آذربایجان در شهر باکو بنابر خواهش این جانب فراهم آورده و در مجله‌ای چاپ شده است» (میراث اسلامی در سن پترزبورگ/ دکتر محمود مرعشی نجفی/ میراث شهاب ۱۷ و ۱۸ سال ۵ ش ۳ و ۴).

8. schendrov

9: Vladimir smirnov

10. kazan

هست؛ مانند مجموعه‌ای از تألیفات در موضوع بیماری‌های چشم و چشم پزشکی. مجموعه دوم تاریخی طولانی دارد. آغاز شکل‌گیری آنها در کتابخانه بخش آموزشی وزارت خارجه سال ۱۸۲۳م بوده که در اصل توسط دیپلمات کناز ایتالیانسی (۱۸۲۵م) جمع‌آوری شده بود. وی عاشق جمع کردن تألیفات و آثار نقاشان هنرمند بوده است. مجموعه یادشده در موزه آرمیتاژ نگاهداری می‌شده و تعداد آن ۶۰ اثر بوده که نوادری هم داشته؛ مثل نسخه «آثار البلاد» و «عجائب المخلوقات» (با اشکال رنگی) و نسخه‌ای از مجموعه تألیفات ابن هیثم. به این مجموعه هدایای ژنرال ب. سوختلین (متوفی ۱۸۳۶م) که شامل ۲۲ مخطوط عربی و اشیائی گرانبه‌ها مانند نواره‌هایی از برخی تألیفات ادبیات فولکوریک، همچنین هدایایی از اساتید مدرسه و فارغ‌التحصیلان افزوده شد و تعداد آثار عربی این مجموعه به ۲۴۱ رسید. فهرست منتشر یافته‌ای از آن توسط روزن به زبان فرانسه انتشار یافت.

نماینده‌ی ایران در سال ۱۹۲۶م پنج نسخه خطی برای این موزه ارسال کرد. باسختین نیز در سال‌های ۱۹۲۸ - ۱۹۳۰م مخطوطات اسلامی را از ماوراءالنهر جمع‌آوری و برای موزه ارسال داشت؛ تعداد ۱۰۷ نسخه از آنها عربی است.

در خلال سال‌های ۱۹۲۸ - ۱۹۴۱م (دوره تغییرات فرهنگی مسلمانان اتحادیه جماهیر شوروی به همراه پاکسازی میراث اسلامی و آموزشی کلاسیک و نگارش به حروف عربی) مخطوطات بسیاری از تاتارستان و مناطق مجاور ساحلی رودخانه ولگا وارد این موزه شد. از جانب آنوچن ۶۱ نسخه؛ از واحدوف/ واحدی ۱۸۱ نسخه؛ از طرف گروهی ویژه از انستیتو تحقیقات شرقی ۱۵۳۴ نسخه؛ از بیکچنتایف (ساکن شهر اوفای) ۴۷ نسخه؛ از زاپروف ۱۱ و از آلیموف (ساکن شهر استرخان) ۲۰۹ نسخه وارد شد.

سپس از سال ۱۹۵۰ مخطوطات عربی آکادمی تحقیقات شرقی یا شعبه لنینگراد - پترزبورگ افزایش یافت. ۲۸۰ مجلد از ۳۷ منبع شامل اشخاص و مؤسسات وارد مرکز شد. ۱۲۰ مجلد از آذربایجان، ۱۹ مجلد از قلعه خمب در تاجیکستان و ۲۹ مجلد از باشقرستان.

از آن پس ورود مخطوطات اسلامی به آکادمی به سبب آغاز جمع‌آوری مخطوطات در کتابخانه‌ها و مؤسسات پژوهشی در مناطق تاشقند، قازان، باکو، دوشنبه، مخاچقلعه، تیلیس، سمرقند و... کاهش یافت.

فهرست کامل مخطوطات عربی آکادمی در سال ۱۹۸۶م انتشار یافت که لیست الفبایی تمام محصولات موزه و آکادمی با اشاره به شماره‌های مخصوص هر نسخه در آنجا موجود است. لیست آثار نیز به شیوه ترتیب زمانی در بخش دوم فهرست آمده است.

پی‌نوشت‌ها

۱. مشخصات کتاب‌شناختی اصل مقاله: «من این و متی جمعت المخطوطات العربیه فی بصر سبرج»، د. انس خالوف (معهد الدراسات الشرقيه، سان بطرسبرج، روسیا).